

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על האטימולוגיה *

ב

בחלק הראשון של סקירה זו דנתי במדע קשרי המלים, או בגיזרון שבתוך שפה אחת. הדגשתי בייחוד, שכל קשר גיזרוני הוא בין מלים, ולא בין שרשים, ושהשורש למעשה אינו יצור קיים, כי אם הפשטה מועילה לצורכי הדקדוק ולתיאור הלשון. כהנפחה לכך הובאו מלים, השייכות לכאורה לאותו שורש, ובכל זאת אין כל קשר בין משמעויותיהן.

מקרים כאלה נובעים מסיבות שונות. אין ספק, שבלשון היו קיימים מתחילת תולדותיה, כביכול, שרשים, שלא הייתה בהם כל אחדות של משמעות, או שרשים, שאמנם הייתה להם לפנים משמעות אחת, אך המלים התרחקו זו מזו במרוצת הזמן, משהתפתחו המובנים. סיבה אחרת היא — שחדרו ללשוננו מלים זרות, שצורתן דומה לצורת המלים הגזורות משרשים עבריים. עוד סיבה, המעניינת אותנו כאן, היא — שמלים שהיו מלכתחילה שונות בצליליהן, נעשו שוות כתוצאה מהתפתחויות במשך הדורות.

בזמננו רוב דוברי העברית אינם מבחינים במבטא בין תי"ו לטי"ת, או בין כ"ף לקו"ף, וחלק גדול מן העם אינו מבחין בין אל"ף לעי"ן, או בין חי"ת לכ"ף. על ידי כך מזדהות במבטא מלים רבות, שבתקופות קדומות — כעדות הכתיב — היו שונות.

• שודר בקול ישראל ; ר' לשוננו עם קונטרס קלה — קלו.

אף בלשון המקרא, כפי שהיא משתקפת בכתב העברי, יש שלא הבחינו הקדמונים במבטא בין הגאים, שדורות קדומים יותר נהגו להבדיל ביניהם. כך היה זמן, שבו הבדילו בין שלושה מיני צד"י, בין שני מיני שי"ן ימנית, בין שני מיני זי"ן, בין שני מיני חי"ת ובין שני מיני עי"ן, ואין צריך לומר, שהבחינו בין סמ"ך לשי"ן שמאלית, הבחנה שעודנה קיימת בכתב. הבחנות אלו כבר אבדו בזמנים קדומים. לעומת כ"ב אותיות שבכתבנו, היו בשלב הקדום ביותר של לשוננו (שקוראים לו האם-השמית) לכל הפחות עשרים ותשעה הגאים. ברור, שעירוב זה של הגאים, שהיו לפנים נבדלים, הביא לידי כך, שמלים, שקודם לכן לא היו דומות, נעשו דומות. אחד מתפקידי האטימולוגיה הוא לגלות, מה הייתה הצורה הקדומה של מלים אלה, ולהראות על ידי כך את ההבדלים הקדומים גם במשמעות. לשם כך אנו משתמשים בשפות האחרות, שגם הן בנות האם-השמית. ידועות לנו כ-60 עד 70 שפות כאלה, שכשליש מהן שפות חיות הן. החשובות שבהן השפות השמיות האלו — מלבד העברית — הן: החבשית הקדומה, הערבית הספרותית, הסורית, הארמית-היהודית, האשורית והבבלית. הכנענית הקדומה של צור וצידון והאוגריתית. אף שפה שמית אחת לא שמרה על הבחנת עשרים ותשעת ההגאים של האם-השמית, אולם אחדות מהן מבחינות יותר מן העברית — למשל הערבית הספרותית¹ והאוגריתית — בעוד אחרות

1. אין להסיק מכך, שהדרך שבה מבטאים ערבים בארצות שונות הגאים אלה בקראם ערבית ספרותית, היא גם דרך הגייתם של אותם הגאים באם-השמית.

מערכות הגאים, אך בצורה שונה מלשוננו. לכן על פי השוואה עם שפות אלו אנו יכולים לקבוע בוודאות רבה את צורתן הקדומה של מלים עבריות.

אביא אחדים ממאות המקרים, שבהם מאפשרת לנו השוואה זו להימנע מטעויות בעניין מוצאן וקשריהן של מלים עבריות: ארץ־ישראל נקראת ארץ הצבי, לא בגלל הצביים והיעלים שבה. החיה צבי נקראת בערבית ט'בי ובארמית טביא, אבל צבי שב"ארץ־הצבי" הוא יופי, חמדה כעדות צבא (רצה) בארמית. אין הצבוע חיה צבועה, כי ל־צבוע המנומר מקביל בערבית צבע, בארמית ציבעא, בעוד לצבוע מקביל צ'בע בערבית, אפעא בסורית. בין המלה איש ובין המלה אשה, למרות מה שנאמר במדרש, אין כל קשר אטימולוגי, כי איש יש לו שי"ן קדומה, אבל אשה בערבית אַנְתָּא, בארמית אינתתא. לפני זמן מה טען חוקר² שדָּבָר בעברית הוא פנימיותו של כל חפץ, מפני שהמלה קרובה לדביר. פירוש יפה הוא מבחינה דרשנית, אבל אינו נכון מבחינה לשונית, כי דביר קשור עם הערבית דִּבֵּר (=גב), ודָּבָר, דיבר, עם ערבית ד'בר, "זמזם"³.

האטימולוגיה המשווה המודרנית נוהגת לפי הנחיות חמורות, שקוראים להן "חוקי ההגה", והיא נמנעת מלאשר

2. T. F. Torrance, *Royal Priesthood* (1955), p. 1 f. וראה

J. Barr, *The Semantics of Biblical Language* (1961), p. 129 ff.

3. ראה "בית מקרא" שנה ו (תשכ"א) עמ' 73.

כל קשר שאינו תואם חוקים אלה. בדרך זו הגיעה האטימולוגיה לרמה גבוהה של ודאות בתוצאותיה, עד שמותר לנו להפעילה לא רק לגבי מלים שמשמעותן ידועה, כמו בדוגמאות שנתתי לעיל, כי אם גם בשעה שמשמעות המלה מוטלת בספק. במקרא יש, כידוע, אלפי מלים, שמובנן ניתן להיקבע רק בקירוב, אך לא בדיוק. זוהי בעיקר בעייתן של המלים הבאות רק פעם אחת במקרא, ושאינן להן מלים קרובות מצד העברית. כאלה יש כמה מאות בכתבי הקודש. כאן יכול הגיזרון להיות לנו לעזר רב. הרבה פעמים הצליחו אנשי המדע לגלות בשפות השמיות האחרות מלים המקבילות על פי חוקי ההגה למלה העברית, והן מלים שכיחות באותן שפות, ומובנן שם ברור לגמרי, והכנסת אותה המשמעות לפסוק העברי מיישבת יפה את הסתום שבו. באפשרות זו כבר השתמשו התנאים ומדקדקי ימי הביניים, בפרשם את המקרא על פי ידיעתם בלשון הארמית ובלשון הערבית.

כיום ידוע לנו אוצר המלים של שפות אלה הרבה יותר, ואנו יכולים להוסיף עליהן שפות, שחכמינו אף לא ידעו על קיומן. זהו אחד המקורות הפורים ביותר להרחבת הבנת התנ"ך, וגם להרחבת הבנת ספרות חז"ל⁴.

4. י' גורן (משא, ד' בניסן תשכ"ג) טוען, ששיטת גילוי מרבנים חדשים ע"י השוואה אינה תופסת, כשהיא מוסיפה משמעויות נוספות לשרשים, שהם כבר עמוסי משמעויות. אין לטענה זו כל יסוד, כי אין סיבה לחשוב, שמספר האפיקים היכולים להתאחד בשורש אחד במשך תולדות הלשון יש לו גבול הגיוני. נדמה לי, שיש כאן עירוב תחומין

גם בלי צד תועלתִי זה עשוי הגיזרון המשווה להביא לנו הרבה הכרות מעניינות. הוא מעמיד אותנו על פרטים רבים בהתפתחות משמעות המלים. על ידי כך הוא מעמיק את הבנתנו בתהליכי הלשון. הרמב"ם בשעתו העיר על התופעה המוזרה, שבשתי שפות (שבלי ספק מוצאן אחד) יש מלים, במשמעויות הפוכות. הדוגמה שהוא מביא היא הפועל העברי אבה, שמובנו "רצה, חפץ", אבא בערבית פירושו "לא רצה, סירב". ויש עוד מלים כאלה, למשל: בעברית נעלם, אבל בערבית עלם פירושו "ידע", והצורה הערבית המקבילה ל־נעלם מביעה דווקא דבר ידוע ומצוי. בעברית שכח, אבל בארמית אשכח שפירושו "מצא"⁵. בערבית הדרומית הפועל סכח, בערבית סכע, מציין שאדם לא מצא את הדרך, וכך גם בירמיהו נ, ו: "מהר אל גבעה הלכו, שכחו רבצם", כלומר לא יכלו למצוא אותו. הגיזרון המשווה יכול אפוא לתת לנו אפשרויות של הצצה בדרכי המחשבה של אבותינו הראשונים, כפי שהן משתקפות בתהליכי הלשון.

על פי הגיזרון ניתן אף להתוות במידת מה את היקף אוצר המלים הקדום ביותר של הלשון העברית. דבר זה משחזר גם את עולם האידיאות של הדורות הראשונים. כן היו שניסו, אנגב שחזורן של שכבות אוצר־המלים הקדומות ביותר, להגיע לידי קביעת מולדתם הראשונה של העמים

לצד הנורמטיבי: כמובן כל אחד יסכים, שאין זה טוב להעמיס משמעות נוספות על מלה בזמננו, אם יש לה כבר "עומס" ניכר.

5. עיין הערת ג'ה טורסיני במילון בן־יהודה כרך יד, עמ'

השמיים, ניתן לציין, למשל, שהם ישבו בארץ שאין בה הרים, כי אין לשפות השמיות מלה משותפת למושג היסודי "הר". כן ניתן להגיע לידיעות מעניינות למדיי על כיווני ההשפעה התרבותית בימי קדם. מתברר, למשל, שהשפעה תרבותית ולשונית חזקה יצאה משטחי לבנון וארץ-ישראל בימי קדם, השפעה שהדיה הגיעו עד לקצהו הדרומי של חצי-האי ערב.⁶ הכרות אלו, שבאו בזכות הנהגת השיטה החמורה בגיזרון, מצדיקות בלי ספק את הויתור על כמה אטימולוגיות, שאמנם מושכות הן מבחינת העניין, אך חסרות הן בסיס בלשוני.

6. ראה בספר היובל לג'ר דרייבר (אוקספורד, 1963), עמ' 115—104.

יעקב מנצור

עיקר וטפל בתיקוני לשון *

ד. על אוצר המלים ועל מערכת הדקדוק
הבא ללמוד לשון חדשה — אם ייטול מילון של אותה לשון, ילמד את כל אלפי המלים שבמילון, ישנן אותן היטב ויזכור את כולן בעל-פה, האם ידע בדרך זו את הלשון ההיא? בלי שום פקפוק אפשר לענות, שאם רק מלים בלבד ירכוש, לא ידע את הלשון כלל וכלל, ויהיו המלים שירכוש אלפים, ויהיו רבבות.

לעומת זה, הנוטל לא מילון, אלא ספר דקדוק, ולומד

* מסדרת שיתות, ששודרו ב"קול ישראל". ראה "לשונונו לעם"

קונט' קכ"ד, קכ"ה, קכ"ט.